

Posudek disertační práce

IVANA PROCHÁZKOVÁ: *HOSPODIN JE KRÁL starozákonní metafora ve světle kognitivní lingvistiky*

Ve svém posudku se pokusím dát svou odpověď na základní otázky, které si při četbě vědeckých prací kladu vždy, přičemž se budu snažit svou odpověď zdůvodnit teoretickými argumenty více než argumenty empirickými. To není běžná pozice posuzovatele doktorské práce, a proto ji v úvodu musím vysvětlit a obhájit. Budu postupovat tak, že z definice práce a úkolů, které si klade, odvodím hlediska, která jako jazykovědec při posuzování práce mohou sledovat.

Práce kolegyně Procházkové je pro mě čítankovým příkladem použití vědecké teorie vybudované jednou vědní disciplínou pro analýzu empirických dat, která jsou předmětem zájmu jiné vědní disciplíny. Už proto je to práce velmi cenná, neboť tento interdisciplinární přístup dává autorce šanci uvidět, delimitovat, analyzovat a interpretovat jazykové texty nově, vidět je prizmatem, který pro standardní metody teologie nejspíš nebyl přístupný. Jako lingvista se přirozeně mohu vyjadřovat právě pouze k jazykovědnému aspektu práce a aspekt teologický jako laik musím pominout, spoléhaje se na to, že ten bude kompetentně rozebrán v posudku druhého oponenta.

Co je úkolem práce a jaké metody k jeho řešení budou použity, zcela exaktně definuje už sám název práce (vynechávám hebrejský originál) *HOSPODIN JE KRÁL starozákonní metafora ve světle kognitivní lingvistiky*, podtitul *Kognitivněsémantická a translatologická interpretace* pak dále specifikuje úhel pohledu. Když čte jazykovědec takové zadání práce, hned to pro něj znamená, že půjde o práci teoreticky velmi náročnou a že závěry, k nimž se dospěje, nutně budou verifikovatelné nikoli ryze empiricky, tj. třeba principem predikce vyplývající z teorie a jejího ověření mírou korespondence se stavem světa, ale jen z hlediska toho, jak důsledně byla teorie pro analýzu a interpretaci jazykových dat použita. Dovedu si totiž dobře představit, že v daném případě starozákonního textu je situace komplikovaná právě tím, že na rozdíl od jazyka referujícího k současnému světu, jehož vlastnosti do jisté míry známe (nebo si myslíme, že známe) a jako vědci víme, že v takovém světě z jedné vlastnosti světa nutně vyplývá jiná vlastnost tohoto světa (jinak by si totiž vědecké poznání nemohlo vůbec činit nárok na existenci), doktorandka analyzuje jazyk vztahující se k jinému než současnému světu, jehož vlastnosti známe mnohem méně, přičemž tyto znalosti nejsou empiricky verifikovatelné. A co víc, k tomuto světu se ve starozákonním textu referuje nikoli „přímo“, nýbrž prostřednictvím tzv. metafory, tedy tak, že jazykový výraz nemá doslovný význam, ale nějaký jiný význam, který musí být nějak rekonstruován.

Celá práce mi přesvědčivě ukazuje, že tato úskalí Ivana Procházková dobře zná. Je to jasně vidět z toho, jak hledá teorii, která pro její úkol bude heuristicky nejsilnější a nejdůvěryhodnější.

Kdo se někdy zabýval už jen tím, co je to metafora, dobře ví, o čem mluvím. Pokládám za správné, že autorka odmítla všechny klasické teorie metafory, neboť – jak ví – všechny postihují jev, k němuž referuje pojem metafora, jen z jistého úhlu, a tedy méně komplexně, a tedy nutně méně adekvátně. (Jde přitom – já si myslím – o neřešitelný problém jazykovědy, filozofie, logiky, psychologie aj., totiž vztahu označující a označované, k němuž je potřeba znát jazyk, jak se ho lidé učí a jak se ho učí užívat v sociální interakci, a vztah mezi jazykem a světem, a to časově a prostorově nelimitovaným, proto je tu etymologie), a navíc je tu dost vágně formulovatelný, ale evidentní princip antropocentrismu jazyka. Klíčový je tu – z hlediska jazykovědy – předpoklad, který doktorandka dobře obhajuje, že výraz, o němž máme důvody prohlašovat, že je metaforou, není výrazem, který by měl ambici vstupovat do vztahu synonymie s nějakým jiným výrazem, ať už interpretovaných taky metaforicky, nebo doslovně (tedy kompozicionálně). Autorka jde však ještě dál a hlásí se k pozici, že chápeme-li nějaký výraz za metaforický, nutně taky věříme, že tento výraz popisuje strukturální vlastnosti denotátu (ať je denotátem cokoli), k němuž referuje, jež jinak jazykově označit vůbec nelze. To zní jazykovědci (přesněji řečeno: jazykovědci kognitivní orientace) jako velmi lákavý projekt, formálněji a analyticky orientovanému lingvistovi naopak jako utopie, či naivismus. Nazývá se to konceptuální metafora (podotýkám, že se tím správně odstraňuje pověra, že metafora je fenomén poetiky, a neříká se, že nemůže být použita jako esteticko-noetický element, to je podmíněno dobovým vkusem, myslím). Moje otázka pro autorku v tuto chvíli nesměruje k analýze metafor ve starozákonních textech, ale má z hlediska této analýzy hygienický moment, neboť dobrá odpověď na ni dodá těm analýzám na důvěryhodnosti: Dá se nějak kontrolovaně z uvedených axiomů odvodit vztah mezi formou metafory a oním intendovaným významem metafory? Tj. formulováno jazykem lingvistiky: když má adresát dobré důvody se domnívat, že určitá jazyková struktura má jiný význam, než je význam vypočitatelný z významu a syntaktického uspořádání komponentů, z nichž je složen, musí se opřít o syntax, ta je stejná jako u výrazů bez aktuální metaforické interpretace, ale nakolik se může opřít o nějaký „uzuální“ / „slovníkový“ / „nekontextový“ aj. význam oněch komponentů? Tedy: Dá se s nějakou významnější mírou pravděpodobnosti jazykovědnou metodou, nikoli tedy empiricky, zjistit, co znamená dnes věta: *Policajti mi dali na auto botičku?* Pro jazykovědce takové otázky znamenají řešení takových „věčných“ (od Platona už) otázek, jako je význam jazykových výrazů (třeba pořád existující základní wittgensteinovský problém: slovo získává význam ve větě, nebo slovo ve větě význam ztrácí?, dobrá teorie prototypů, sémantika fuzzy setů aj.), což doktorandka velmi dobře ze studia literatury a z vlastních analýz ví. Doporučuji, aby se podívala taky na dnes poněkud bohužel opomíjenou monografii M. Black: *Sprache* (1973), když už cituje jinou práci tohoto autora. (Když se zabývám preparativními podmínkami analýzy, moc by mě jako laika zajímal názor teologa na podstatu jazyka jako takového (společný jazyk pro

všechny? jazyková různost? Jsou to akty Boha?). Pro lingvistu jsou to otázky zcela kardinální, a myslím, že deduktivně dochází ke stejným nebo podobným odpovědím, jaké dává analýza bible k dispozici teologovi.)

Pro mě jako jazykovědce je zcela zásadní, že doktorandka přijatou analýzu metafory včleňuje do obecné teorie analýzy významu a užívání jazykových výrazů, která je s ní koherentní, totiž teorii kognitivní lingvistiky v pojetí Lakoffa, Johnsona, Fauconiera a u nás reprezentované skupinou lingvistek z FF UK, organizované zprvu kolem I. Nebeské a dnes asi I. Vaňkové. To je metodologicky čisté řešení. Je mimořádně důležité, že doktorandka se pro analýzu starozákonní metafory Hospodina-krále obrátila k tomuto směru kognitivní lingvistiky, neboť asi právě jen tato kognitivní lingvistika má k dispozici kulturní a historicky podmíněnou organizaci světa a jeho vnímání v mysli a jazyku člověka, přičemž jazyk hraje roli nositele a prostředníka, ve smyslu sémiotickém. Otázka pro doktorandku od lingvisty: Každý kognitivista musí tvrdit, že člověk je homo loquens, tedy jediný tvor schopný osvojit si jazyk, a kognitivista kulturní orientace musí taky tvrdit, že člověk je zoon politikon, člověk žijící s jinými lidmi ve společném světě). Jazyk je tedy pro tuto pozici (a) prostředek interpretace světa (jde o přizpůsobení jazyka světu), (b) prostředek organizace světa (jde o přizpůsobení světa jazyku), (c) obou, (d) nic z toho, ale následující ... Druhá teoretická otázka je tato: Nakolik je pro tuto kognitivní lingvistiku relevantní to, čemu se říká autorita logiky? A je autorita logiky autoritou panující (a) ve světě, (b) v jazyce, (c) tam i tam, (d) ani tam ani tam? Není pro mě vůbec důležité, zda odpovědí bude (a) nebo něco jiného, ale argumentace na podporu odpovědi.

O velmi precizním teoretickém myšlení doktorandky svědčí i argumentace pro zavedení termínu generická příběhová struktura a jeho explikace. Je to nosný konstrukt, který dokáže vysvětlit jazyková fakta jinak nepostižitelná (myslím). Autorka mě o jeho poznávací síle jako nástroji analýz metafory přesvědčovala v celém textu práce.

Dosud jsem záměrně opomíjel fakt, že doktorandka analyzuje český text, který je překladem textu hebrejského. To z jazykovědného hlediska znamená jistě další ztížení úkolu a předpokladem jeho splnění je nalezení vhodné teorie překladu. Ač překladatelství není striktně vzato jazykovědná disciplína, nakolik dnes vlivné teorie, které jsou k dispozici, znám, myslím, že autorka zvolila správně funkcionalistický překlad, a to v té podobě, v jaké ho u nás vypracovává Z. Fišer v tzv. didaktickém modelu tvůrčího překládání. Moje otázka zní: Čím je Fišerův model efektivnější než jiné funkcionalistické modely?

K vlastním analýzám starozákonního textu se mohu vyjádřit jen z hlediska toho, že Ivana Procházková velmi dobře zná teorii a umí ji použít. A co víc: umí i generalizovat. V práci jsem nenašel při analýze žádný vnitřní rozpor. To znamená, že analýza jednotlivých submetafor konstituujících starozákonní metaforu Hospodina-krále je analýzou opřenou o koncizní vědeckou

metodu, a ta je použita logicky čistě a exhaustivně. Závěry, k nimž autorka dospívá, jsou tedy z hlediska zvoleného deduktivního poznávacího systému jazykovědného SPRÁVNÉ.

Ode mě jako od jazykovědce se myslím očekává, že se vyjádřím i k formální stránce práce. I když dnes už jazyková kultura není vnímána za zcela podstatný rys vědecké práce, je namísto hodnotit i ji. Za důležité pokládám to, že doktorandka umí o komplikovaných souvislostech, které chce odhalovat, velmi srozumitelně psát kultivovanou češtinou a dodržuje nepsaná pravidla odborného stylu. To vůbec není snadné, a je to pro mě jen nepřímým, ale výmluvným svědectvím toho, že má jasno v hlavě. Jiná věc je řada nevykorigovaných chyb pravopisných (jen v Poděkování jsem jich našel asi osm), v textu pak možná víc, než je standardní. Nestandardní je taky překládat anglické, německé aj. originální názvy prací do češtiny; to se dnes dělá jen u titulů psaných japonsky, čínsky a jinými pro Čechy exotickými jazyky. Bibliografie je úctyhodná. Doplnil bych jen, protože jsem byl školitelem, že letos byla v Brně na FF úspěšně obhájena doktorská práce R. Konvalinkové *Vyjádřování prostorových vztahů v češtině (valenčně-kognitivní analýza)*; jde o práci v podobném teoretickém rámci, ale více přiblíženou jazyku, protože popisuje, jak je v současnosti jazykově kódován vztah mezi světem a člověkem.

Závěr: Kolegyně Ivana Procházková předkládá doktorskou práci, která by – jak s osmdesátiprocentní jistotou vím – mohla být bezproblémově obhájena na všech jazykovědných katedrách zabývajících se kognitivní jazykovědou ve světě, a to velmi pravděpodobně s hodnocením SUMMA CUM LAUDO. Toto hodnocení navrhuju jako jazykovědec i pro komisi na Evangelické teologické fakultě UK, z textu mého posudku je soudím zjevné proč.

V Brně dne 1. srpna 2011

Prof. PhDr. Petr Karlík, CSc.